

Газнюк Л. М.
доктор філософських наук,
професор кафедри теоретичної і практичної
філософії імені професора Й.Б. Шада,
Харківський національний
університет ім. В.Н. Каразіна

Мистецтво компромісу як принцип комунікації

Сучасна філософія характеризує сьогодення як кризу техногенної цивілізації та час змін наукової картини світу, типів раціональності і загалом системи цінностей, які були визначальними для наукової діяльності. Під впливом інформаційних технологій система наукових комунікацій змінює свою структуру, з'являються нові простори комунікації. Однак, попри позитивні тенденції такого залучення досягнень сучасних технологій у галузі гуманітарних наук, не варто забувати про роль і цінність людини як центру гуманітарних наук. Дедалі частіше з'являється пересторога щодо нехтувань принциповими правами людини, зростає потреба в захисті її персональних даних, формуванні системи протидій маніпулюванню свідомістю через нав'язування окремих поглядів засобами масової інформації, через канали мережі Інтернет, рекламу тощо. Тому в ситуаціях ефективного залучення в гуманітарні науки досягнень природничих і математичних наук з метою впорядкування, систематизації потоку інформації, її ефективного обробітку зростає значущість застосування комунікативних методологій, які орієнтовані на міждисциплінарність та діалог в обговоренні істинності і доцільності використання певного виду інформації для подальшого наукового розвитку. Нині людство зайняте пошуками нових підстав для об'єднання різних суспільств, спільно вироблених напрямів думки, загальнозрозумілих способів висловлюватися, які дозволили б протистояти викликам сучасного світу: «сучасний стан «глобалізованого» світу епохи «постмодерну» робить особливо актуальним питання про співвідношення слова та реальності, інформування та риторики, евристики множини інтерпретацій, про колізії вихідних, стійких концептів, відкритих один одному етнокомунікативних просторів і смислів «інтеркультури», яка набирає обертів» [5, с.4]. Теоретичні праці Н. Лумана, М. Кастельса, М. Маклюєна, А. Турена, Ю. Габермаса презентують соціум як світ спілкування, в якому нові інформаційні засоби стають визначальним способом орієнтації людини у світі та її взаємодії з іншими. Тип наукового мислення, який закладається в культурі історичної епохи, завжди узгоджений з характером спілкування та діяльності людей цієї епохи, зумовлений контекстом її культури» [8, с.615]. У сучасному інформаційному суспільстві, відповідаючи на питання-виклики, і філософія, і наука надають перевагу не відповідям-рішенням або відповідям-вердиктам, а відповідям-повідомленням. На перший план виходить потреба в особистостях, які стимулюють і розвивають комунікацію [7, с.316] і здатні на компроміси в процесі спілкування і прийнятті рішень.

Значної ваги в комунікації набуває мистецтво компромісу, «тобто зусилля, скеровані на реалізацію основного принципу комунікації: взаємне визнання одне одного. Цей принцип не повинен залишатися лише моральним ідеалом, а втілюватися в технічних і ментальних структурах комунікації» [4, с.471]. Аналіз комунікативних стратегій філософії забезпечує платформу для взаємодії різноманітних дискурсів. Це один із заходів, спрямованих на подолання суперечностей в інформаційному суспільстві. «Глобальні ідеї політиків та інтелектуалів, цінності, норми та правові акти, які пропонуються моральними філософами та юристами, – все це вимагає втілення в життя, а для цього [вони] повинні увійти в серця та душі людей, отримати їх схвалення, знайти практичні, життєві способи їхнього здійснення» [4, с. 475].

Ключовою методологічною цінністю виступають такі методологічні феномени, як діалог та синтез когнітивних практик на основі обміну парадигмами, підходами і традиціями. В умовах активних комунікативних процесів при вирішенні нагальних проблем науки відбувається зворотній процес: усе важче демаркувати істину від хиб в літературі, наповненій симулякрами. «Актуалізується потреба в широкій дискусії про нові стандарти пізнавальної та впроваджувальної діяльності, про нові парадигми в освіті, науці та циркуляції інформації» [1, с.352]. Комунікативний аспект науки яскраво відображає соціокультурну та ціннісну природу науково-дослідної діяльності, її тісний зв'язок із соціально-історичними чинниками. Зміст поняття раціональності є своєрідним маркером змін ціннісних, пізнавальних орієнтирів як у різних царинах людської діяльності, так і в конкретно-наукових дослідженнях, що засвідчує кризу гуманітарних наук. Шляхів подолання кризи гуманітарних наук пропонувалося декілька: лінгвістичні та семіотичні теорії, які виникали в лоні герменевтичного напрямку, проекти представників Франкфуртської школи [3, с.252]). У результаті сформувалися концепції, так би мовити, нової раціональності, які ставили собі за мету виявити такі смислові аспекти раціональності, які б якомога точніше відображали стан справ у суспільстві загалом і пізнанні зокрема. До них належать: архаїчна, герменевтична, економічна, етична та естетична, інструментальна, наукова, практична, стратегічна, технічна та інші типи раціональності. У сучасній науці одним із варіантів раціональності, сповненої новими смислами і значеннями, спрямованої на процес спілкування між людьми та взаємозв'язок із соціокультурним контекстом, постає комунікативна раціональність. Визначити поняття раціональності загалом, тобто так, щоб охопити усі сфери його застосування, надзвичайно важко, про що свідчить велика кількість концепцій та інтерпретацій у сучасній літературі. До прикладу, при всьому розмаїтті концепцій і підходів, які аналізують проблему раціональності, А. Мінеєва виокремлює «три основні парадигми», які зводять розуміння раціональності до: 1) розумності; 2) відповідності нормативній методології; 3) відповідності соціокультурній системи, у якій здійснюється діяльність [6, с. 60].

З розвитком науки як діяльності й соціального інституту у процесі формування наукової етики виявилися слабкі місця наукової раціональності як механізму культури. Подолання вад наукової раціональності можливе, зокрема,

завдяки поєднанню принципу науково-раціонального пізнання з реалізацією гуманістичних ціннісних настанов, і зокрема, використання принципу компромісу. Сучасна наука розглядає не лише світ об'єктів, а й світ людини, в якому спілкування постає ключовою характеристикою її буття та діяльності. Ю. Габермас у своїй праці «Теорія комунікативної дії», використовуючи поняття комунікації і комунікативної дії, зумів об'єднати у своїй філософії практично всі проблеми, які філософську спільноту: нове розуміння діяльності, спільноти, раціональності, пізнання. На думку Ю. Габермаса, суб'єкт є передусім суб'єктом комунікативної діяльності, який здатний до раціональної аргументації, він – носій раціональності та відповідальності. Раціональна особистість, з цього погляду, – це особистість з адекватним, «тверезим» поглядом на світ, природні потреби якої контролюються розумом.

Переосмислюючи раціональність науки і техніки, Ю. Габермас критикує позитивістську концепцію раціональності за те, що вона вибудовується на такому розумінні науки, яке призводить до ірраціоналізму (і справді, в концепціях представників цього напрямку простежується постійний вибір між двома крайнощами: або універсальні стандарти наукової раціональності, або релятивізм та ірраціоналізм). Зокрема, філософ критикує М. Вебера за те, що він за допомогою поняття «раціональність» намагається описати зворотні впливи науково-технічного прогресу на інституціональні рамки суспільства [11, с.64]. Принцип компромісу постає як своєрідний план примирення філософії, науки та культури. Запропонована в «теорії комунікативної дії» комунікативна раціональність покликана сприяти гуманізації людських стосунків і взаємному порозумінню, на відміну від когнітивної раціональності, яка відповідає за здатність суб'єкта набувати нових знань у процесі комунікативних практик. Принцип компромісу у науковій комунікації проявляється через герменевтичну та прагматичну філософію, які вбачають «епістемічний авторитет» у спільноті людей, які комунікують, з домаганням значущості, що сприяє подоланню «насильницького впливу людей одне на одного» [10, с.32-33]. Ю. Габермас наголошує, що комунікативна раціональність – це раціональність, яка описана нормами, визнаними через згоду. Вона повинна напрацювати, розробити нові норми та цінності, які б визнавалися всіма людьми, та бути спроможною скеровувати соціальні дії в комунікативне річчє: «...традиційна філософська проблематика повинна бути представлена і розглянута в новому ракурсі як «комунікативна раціональність», яка ставить собі за мету аналіз наявних норм і цінностей, а також напрацювання нових, які б визнавалися усіма людьми, які зорієнтовані на гуманні цілі та, відповідно, скеровували б соціальні дії» [9, с.86]. Загалом схема комунікації Ю. Габермаса виглядає так: суб'єкт інтенціонально намагається зв'язати себе з іншими суб'єктами на основі соціальних правил, і у свою чергу цей зв'язок інтерактивно впливає на інших. Ці правила стають основою комунікативної раціональності. Іншої раціональності, крім тієї, що утримується в межах комунікації, просто немає [3]. В комунікативній раціональності закладене поєднання класичних раціональних правил опису, пояснення, значення, смислів з комунікативними практиками в контексті певної епохи, культурно-історичної

традиції. Комунікативна практика полягає у використанні комунікативних дій та дискурсів. Мета теорії комунікативної дії Ю. Габермаса – обґрунтування передумови раціональності процесів досягнення розуміння, де ключового значення набуває не сам зміст, а форма досягнення цього консенсусу. Претендуючи на універсальність, теорія комунікативної дії в кінцевому підсумку покликана до практичного використання процесу комунікації. Найбільш ефективно комунікативна дія виявляється в дискурсі, який тлумачиться як ідеальний вид комунікації, здійснюваний максимально відсторонено від соціальних умов і традицій, як здатність громадськості до критики, обговорення, рефлексії соціального буття, яка «застосовується для перевірки дієвості запропонованих гіпотетично виважених норм» [10, с.167]. Саме дискурс розкриває «можливість необмеженої комунікації, дискусії, під час якої досягається консенсус. Це не просто діалог, а форма колективної рефлексії ...» [10, с.327]. «Раціональність комунікації забезпечується завдяки наслідуванню певних критеріїв, норм, правил, але напрацювання цих критеріїв неможливе без їхньої критики і встановлення консенсусу, і його руйнуванням, коли того вимагає продовження комунікації... Цілі і цінності учасників комунікації, які вимагають то збереження критеріїв раціональності, то їхнього відкидання та заміни, виступають як орієнтири, які скеровують розвиток комунікації та стримують її в межах культури» [3, с.22]. Компроміс як принцип комунікації є визнаним принаймні двома суб'єктами для досягнення згоди, раціонального переконання.

Література

1. Бейлин М. В. Нанотехнология как прорыв в постнеклассической науке : монография / М. В. Бейлин. Харків : Видавництво «Оберіг», 2014. 480 с.
2. Коммуникативная рациональность и социальные коммуникации / Под ред. И. Т. Касавина, В. Н. Поруса. М. : Альфа, 2012. 464с. (Библиотека журнала «Эпистемология и философия науки»).
3. Култаєва М. Макс Горькаймер – патріарх Франкфуртської школи (передмова) / М. Култаєва // Горькаймер М. Критика інструментального розуму. Київ : ППС-2002, 2006. С. 250-283. («Сучасна гуманітарна бібліотека»).
4. Марков Б. В. Человек в эпоху масс-медиа (символы эпохи Internet) / Б. В. Марков // Информационное общество. СПб. М. : ООО «Издательство АСТ», 2004. 507 с. (Philosophy).
5. Микешина Л. А. Эпистемология ценностей / Л. А. Микешина. М. : Российская политическая энциклопедия. 2007. 439 с. (Серия «Humanitas»).
6. Минеева А. А. Коммуникативная модель «Я Другой» и поиск новой рациональности / А. А. Минеева // Человек. Природа. Общество. Актуальные проблемы. СПб. : Изд-во СПб университета. 2006. С. 60-63.
7. Нанси Ж.-Л. В ответе за существование / Жан Люк Нанси // Интенциональность и текстуальность. Философская мысль Франции XX века. Томск: Издательство «Водолей», 1998. 320 с. С. 306-318.
8. Стёпин В. С. Теоретическое знание: структура, историческая эволюция / В. С. Степин. М.: Прогресс-Традиция, 2000. 744 с.

9. Фарман И. П. Социально-культурные проекты Юргена Хабермаса / И. П. Фарман. М., 1999. 244 с.

10. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / Ю. Хабермас. СПб.: «Наука». 2001. 378 с.

11. Хабермас Ю. Техника и наука как идеология / Ю. Хабермас ; [пер. М. Л. Хорькова]. М.: Праксис, 2007. 208 с.